

Prenten voor een deugdzzaam leven

Leerzame prentjes voor de jeugd. Schoolprenten van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen

Utrecht: Uitgeverij Matrij's 2009, 215 pagina's
ISBN 978-90-5345-373-5

J. Thijssen

Onlangs woonde ik een lezing bij over een onderzoek naar leerstrategieën van kinderen dat op een basisschool werd uitgevoerd. Omdat deelname aan het onderzoek voor de kinderen niet bepaald opwindend was, werd de voor de hand liggende vraag gesteld hoe ze gemotiveerd werden (en bleven) om aan het onderzoek deel te nemen. Het antwoord luidde dat ze met enige regelmaat een (digitaal) plaatje aangeboden kregen, dat steeds weer met enthousiasme werd ontvangen en vervolgens toegevoegd werd aan de reeks die lopende het onderzoek kon worden opgebouwd.

De plaatjes stelden eigenlijk niet zoveel voor en op het eerste gezicht wekte het verbazing dat het als beloning zo goed werkte, maar dan toch goeddeels omdat we als volwassenen gemakkelijk de enorme aantrekkingskracht van beelden onderschatten. Een plaatje lijkt misschien een karige beloning, maar een beetje grootgrutter weet wel beter; en wie herinnert zich niet meer de opgetogenheid over de afbeeldingen die de onderwijzer in je schoolschriftje plakte na een geslaagde opdracht?

Afbeeldingen, plaatjes en prentjes spelen sinds jaar en dag een rol in opvoeding en onderwijs. Aanvankelijk vooral ook als beloning, maar tegen het einde van de achttiende eeuw, toen het vernieuwingsdenken van de Verlichting doordrong in het onderwijs, werden prenten ook steeds vaker gemaakt en gebruikt voor onderwijsdoeleinden. Kinderen moesten er iets van opsteken, daar kwam het op neer. Dat stelde nieuwe eisen aan de afbeeldingen. Eisen die trouwens door de bedenkers vaak al doende moesten worden bedacht en minstens ten dele gebaseerd waren op het afwijzen van het oude gebruik van prentjes. Deze verschuiving in de rol van af-

beeldingen in het onderwijs voltrekt zich in grote delen van (West-)Europa, maar wie geïnteresseerd is in de Nederlandse situatie kan nu terecht bij het wel zeer fraai uitgegeven boek van Jo Thijssen over “Leerzame prentjes voor de jeugd” (2009).

Voorgeschiedenissen

Rond 1900 kwam het gebruik van wandplaten in de schoolklas in zwang en inmiddels zijn ze gaan behoren tot ons collectieve geheugen. “Platen van ridders aan een kruis/en van Goejanvervellesluis/geheel in kleur”, schreef Willem Wilminck in “De oude school”. Die wandplaten hebben echter een voorgeschiedenis die amper tot dat collectieve geheugen is doorgedrongen en het is daar waar Thijssen zijn verhaal laat beginnen. Vanaf ongeveer 1800 werden er in het onderwijs al schoolprenten of educatieve handplaten gebruikt en het ontstaan van die prenten, de productie en verspreiding ervan, vormt de hoofdmoot van zijn relaas.

Elke voorgeschiedenis heeft op zijn beurt weer een voorgeschiedenis, want ook in het zeventiende- en achttiende-eeuwse onderwijs werden al prenten gebruikt. Alleen waren die eenzijdig gericht op vermaak. Als geheel werden ze gerangschikt onder de noemer van volks- en kinderprenten, waarbij de kinderprenten een deelverzameling – maar met een steeds groter aandeel – van het totaal aan volksprenten uitmaakte. Ze konden over van alles gaan. Reproducties van kunststukken, historische taferelen of afbeeldingen van (exotische) dieren. Er moeten duizenden exemplaren van zijn verkocht, vaak op goedkoop papier gedrukt. Maar omdat het om vermaaks- en gebruiksprenten ging, is veel ervan verloren gegaan, misschien nadat het eerst nog als pakpapier dienst had gedaan. Veel prenten hadden niet bepaald een serieus karakter, historische correctheid werd dan ook niet nagestreefd en bovendien betrof het een vorm van vermaak die tegen het eind van de achttiende eeuw steeds vaker bedenkelijk werd gevonden. Afbeeldingen van wrede lijfstraffen, hoererij, losbandigheid of huwelijk-

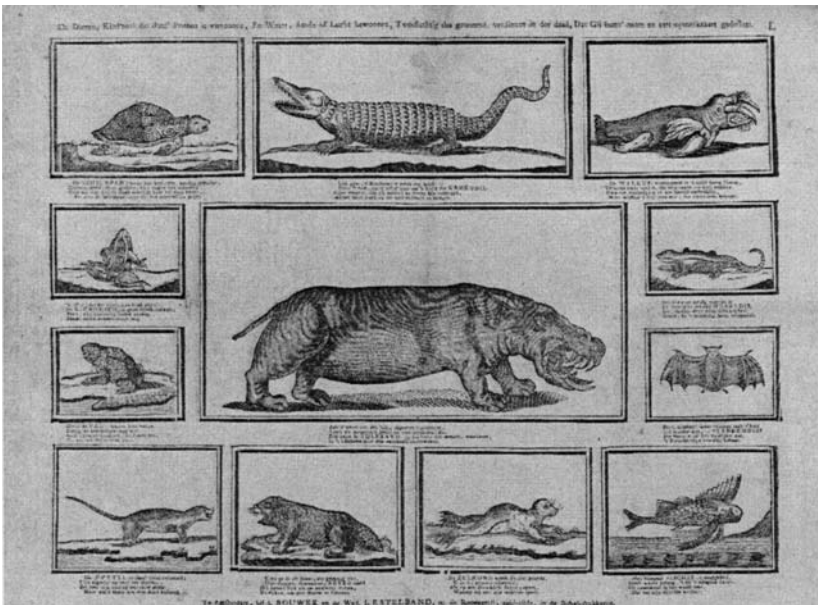
se perikelen waren niet ongebruikelijk, en dat was te veel van het slechte voor de kinderziel die in die tijd steeds vatbaarder werd geacht voor kwetsuren. De schoolprenten die in Thijssens boek uitvoerig worden beschreven en getoond, hebben al die tekortkomingen niet. Onzedelijke taferelen werden achterwege gelaten. Onschuldige, nietszeggende onderwerpen zoals stadsgezichten of genretafereelen konden de goedkeuring al evenmin wegdragen en naast een instrument in de beloning van het kind, moest het er vooral ook nog iets van opsteken.

Het Nut

De verschuiving van vermaak naar leren is kenmerkend voor het achttiende-eeuwse Verlichtingsdenken dat zich vanuit Frankrijk over grote delen van Europa verspreidde. In Nederland speelde de oprichting van de Maatschappij tot 't Nut van 't Algemeen (of kortweg het Nut) een belangrijke rol in de overdracht van de Verlichtingsidealen. De maatschappij werd in 1784 opgericht door Jan van Nieuwenhuyzen en zijn zoon Martinus en zij wilden het Verlichtingsdenken uitdragen, in de ruimste zin van het woord. Al snel gingen echter pedagogische thema's een centrale rol spelen in hun werkzaamheden.

Zij wensten het schoolwezen te verbeteren door middel van de verbreiding van kennis en deugd. Zij richtten zich daarmee op het gewone volk, dat aan een beschavingsoffensief moest worden onderworpen, overigens zonder dat het de bedoeling was dat ze ook zouden stijgen op de sociale ladder. Bij alle fraaie bewoordingen was het Nut in veel opzichten een elitair gezelschap.

In 1791 werd besloten tot het vervaardigen van leerzame prenten voor de jeugd, en die prenten werden gezien als een belangrijk instrument in het beschavingsoffensief. Thijssen schrijft uitvoerig over de ideeën achter de prenten, de vervaardiging en productie ervan. Het Nut stelde er eer in om in technische zin kwaliteit te leveren. Er werden goede houtsnijders ingeschakeld voor het vervaardigen van houtsneden, er werd behoorlijk papier gebruikt en dat alles bracht de nodige kosten met zich mee. De Nutsprenten moesten dan ook gesubsidieerd worden door de leden, bovendien was het de bedoeling dat de prenten en Nutsboeken niet in bezit gehouden werden, maar zouden worden doorgegeven aan 'minvermogenden', het eigen dienstpersoneel in de eerste plaats. Dat doorgeven gebeurde overigens lang niet altijd en Thijssen schrijft dat diverse Nutseries soms

Figuur 1. Uit de eerste reeks: dieren, soorten amfibieën.

van generatie op generatie gingen om uiteindelijk compleet en vrijwel onbeschadigd op een veiling terecht te komen.

Achteraf bekeken

Tussen 1800 en 1860 werden er drie schoolprentseries vervaardigd. Gaandeweg worden, bij alle goede bedoelingen, ook de tekortkomingen van de opzet van het Nut en in het verlengde daarvan de schoolprenten meer zichtbaar. Er is het nodige te doen geweest rond de productie en het uitgeven van de prenten (er werden soms commerciële, ondeugdelijke kopieën op de markt gebracht) en na de eerste serie had het Nut moeite haar eigen kwaliteitseisen te handhaven. Ook het educatieve karakter van de prenten kwam onder druk te staan. Voor de moderne lezer valt op dat de prenten erg braaf waren, met veel nadruk op praktische kennis en vrijwel geen aandacht voor bijvoorbeeld fantasie en verbeelding. Thijssen schrijft echter dat er tegen het einde van de negentiende eeuw juist kritiek was op het kindvriendelijke en aanschouwelijke karakter van de onderwijsdenkbeelden van het Nut. Er kwamen prenten in omloop waarin het Nut belachelijk werd gemaakt als voorstander van een soort onderwijsluilekkerland waarin het kind alles voor het zeggen had. Deze critici meenden dat er

wel weer wat meer aandacht mocht komen voor tucht en straf in plaats van aanmoediging en beloning.

In 2009 vierde het Nut haar 225-jarig bestaan en, mede op initiatief van het Nationaal Onderwijsmuseum te Rotterdam, is Thijssens boek naar aanleiding daarvan geschreven. Thijssen geeft niet alleen een heldere beschrijving van de geschiedenis, maar laat ook het beeldmateriaal zeer uitvoerig aan het woord. Het laatste deel van het boek bestaat uit de volledige weergave van de drie Nutsprentenreeksen en is alleen om die reden al de moeite waard om te lezen, maar vooral ook te bekijken. Misschien dat het boek ook een aanleiding kan vormen voor verder onderzoek en nadere reflectie op de rol van beeldmateriaal in opvoeding en onderwijs. De beschikbaarheid van afbeeldingen is sinds het einde van de negentiende eeuw zo ingrijpend veranderd dat alles waar het Nut voor stond in ander licht is komen te staan. Wie weet dat we er ooit iets over mogen verneemen bij een volgende verjaardag.

Dr. G. Breeuwsma

*Afdeling Ontwikkelingspsychologie
Faculteit Gedrags- & Maatschappij-
wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen*